

МЕНТАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Сучасні трансформаційні, інтеграційні і глобалізаційні процеси з необхідністю потребують відповіді на коло питань, серед яких провідне місце для народів Європи займає осмислення своєї європейської ідентичності.

Складний процес доказу власної «європейскості» у українців співпадає з пошуком втраченої за радянські часи самості і обтяжується боротьбою за елементарне виживання; розчаруванні у справедливості будь-якої влади; втраті впевненості і інтересу до майбутнього; зростанні роз'єднаності нації та ін.

Суттєві геополітичні зміни і трансформаційні зрушення останніх двох десятиліть, з одного боку, зробили державні кордони прозорішими, з другого - чітко визначили ментальні відмінності та особливості національної ідентичності в умовах поліетнічного європейського середовища.

На тлі анексії Криму і війни на сході України своєрідною альтернативою тенденціям глобалізації та космополітизації у сучасній Європі, виступає намагання українців до збереження територіальних кордонів і відповідних культур в межах єдиного національного ментального простору.

Проблема взаємовідносин і взаємовпливу ментальності і культури потребує відповіді на запитання: як формується ментальність в лоні єдиної національної культури; як ментальні чинники впливають на спосіб мислення, вибір тієї чи іншої діяльності, її оцінку; які особливості українського менталітету дозволять Україні зайняти чільне місце в новій, антропогенній цивілізації.

Зміст ментальності стосується граничних підстав історичного буття спільнот і людей, що до них належать, тому нема сумніву щодо доцільності використання цього поняття в історіософії, культурології і етнографії. При використанні поняття ментальності у філософії в залежності від типу філософування в це поняття вкладається різний зміст. Так, раціоналістична філософія найчастіше визначає менталітет, як склад думок, спосіб мислення,

якість розуму, нераціоналістична – пов'язує його зі стилем світовідчуття спільноти, з «духом народу».

Сьогодні менталітет в різних контекстах визначають, як національний характер, психологічний склад (тип) спільноти, національну психоструктуру, вихідну матрицю світорозуміння і світовідношення народу; як стереотипи духовної діяльності спільноти, як головний чинник ціннісного смислу культури.

В сучасній вітчизняній філософській літературі існують декілька підходів до розуміння змісту ментальності. Одні автори, широко розуміючи ментальність, включають в її зміст як несвідомі, буденно-емоційні компоненти, так і ідейно-теоретичні інтерпретації граничних проблем людського життя (В.Храмова); інші, диференціюючи рівень інтелекту і рівень ментальності, підкреслюють, що ментальність складає передусім психологічний рівень духовності людини, систему тільки частково відрефлексованих настанов відчувати, мислити і діяти певним чином (Л.Василь'єв, В.Лобас і ін.). І хоча існують спроби раціоналізувати ментальність (В.Діброва), все ж таки домінуючою залишається ідея несвідомих підвалин ментальності (франкфуртська соціо-психоаналітична школа, швейцарські етно-аналітики, В.Тернер (США), українські дослідники релігії та ін.)

З часів Е.Дюркгейма вважається, що фундамент ментальності складають архетипи - підсвідомі чинники дії спільноти, які формуються на початкових стадіях генезису культури і виражають «доісторичний рівень ментальності» (К.Ясперс). Спадкові передумови ментальності (вітальні, природжені задатки етнопсихіки) трансформуються в духовні феномени, в якісну визначеність національної ментальності в процесі оволодіння індивідом чинною культурою. Разом з архетипами на груповому, колективному рівні вони складають відносно незмінний психологічний шар ментальності. Не зважаючи на статичність, здатність «вистояти» у всіх катаклізмах історії, менталітет не можна уявити тільки як абсолютну і незмінну даність. Підкреслюючи його відносну

незмінність, треба констатувати в ньому наявність як інваріантного, так і варіативного (Е.А.Донченко).

В психологічний шар ментальності включається емоційна підсистема, ментальні настанови, рівень пасіонарності спільноти, готовність до певного модусу поведінки, шаблони очікувань, автоматизм психіки, стилі взаємин і ін. Над цим шаром вибудовується культурно-історична верства, через яку передусім менталітет взаємодіє з усім масивом культури.

Менталітет, перш за все, впливає на характер вчинків, надає потенційним духовним виріям актуалізації, певної визначеної форми. По-друге, менталітет лише частково усвідомлюється людиною, формуючи стереотипи її взаємин з природним і соціокультурним середовищем через неусвідомлені коди, підсвідомі структури і механізми. В ментальності перетинаються природна і культурно-історична зумовленість, раціональне і чуттєво-емоційне. По-третє, менталітет задає набір варіантів поведінки людини, є загальною стійкою інтенцією поведінкових актів, глибинною настановою на певний модус взаємодії зі світом і іншою людиною на основі оцінки своїх можливостей в межах певної культури. По-четверте, менталітет є цілісним, інтеграційним феноменом, в якому поєднуються, як індивідуально-неповторні, так і загальнолюдські, універсальні моменти, причому, щоразу це поєднання відбувається специфічним чином.

У національній самосвідомості ментальність трансформується в певним чином відрефлексовану причетність до нації і певної національної культури, перш за все, через самовідтворення особи в рідній культурі.

Один з підходів до культури визначає її як спосіб поведінки людини. Ментальність теж пов'язана із характером діяльних настанов, способів дії людини і спільноти. Ментальність визначає загальний малюнок поведінки суб'єктів в тих чи інших умовах, формує усталені моделі реакцій на стандартні ситуації. Саме спільна риса - «організація функціонування» робить контамінацію менталітету і культури природною, органічною.

Менталітет, виступаючи етнодиференціюючим чинником, з самого початку забезпечує неповторність, особливість, індивідуальність культури кожної спільноти, визначає унікальність здійснюваного в ній формотворення. З іншого боку, саме в лоні культури, здійснюється трансформація вітальних задатків етнопсихіки в етноментальні прикмети, відбувається закріплення останніх в певному культуротипі, забезпечується їх акумуляція і трансмісія в процесі самовизначення і розвитку нації. Ментальність включає власне психологічний, константний, переважно ірраціональний шар та етнокультурний шар, дещо динамічніший, певною мірою відрефлексований (попередньо пропущений через сферу усвідомленого), якій і є головною ланкою в сув'язі культури і ментальності.

Безумовно, кожна національна культура сформувалася таким чином, що саме національні ментальні чинники і механізми найефективніше діють в ній. Але кожна культура з її творчо пошуковим динамізмом, виконуючи евристичну і прогностичну функції, прагне подолати межі досить жорстких і інваріантних ментальних обмежень. Ця тенденція стає провідною в умовах світових інтеграційних процесів сучасної цивілізації.

Ментальність відкривається в ході культуротворчої діяльності її носіїв. Завдяки своїй символізуючій спроможності, культура оприявнює менталітет, опредмечує ментальні риси в цінностях і нормах. Оскільки культура є більш динамічним феноменом, ніж ментальність, в різних історичних умовах дія ментальних чинників виявляється по-різному. В одних культурних умовах дія ментальних чинників посилюється, в інших - послаблюється, чи навіть нейтралізується культурними чинниками своєї або привнесеної, чужої культури.

Беручи за основу загальне положення, що менталітет визначає унікальність певної культури, можна визначити, як ментальність впливає на виявлення типових рис української національної культури. Так, інтровертність українців, зумовлюючи їх іманентну опозиційність до будь-якої влади, веде до нерозвиненості політичної сфери у загальнокультурному масиві. Коли цей

ментальний ґрунт підкріплюється історією політичних залежностей і багатовіковим офіційним пануванням інших культурних парадигм, політична інертність, апатія, песимізм, фаталізм щодо свого майбутнього починають домінувати в настроях спільноти і сприймаються як прикмети природно притаманних їй ментальних першооснов. Певні ментальні прикмети виявляються в такій поширеній стильовій ознаці української культури, як романтичність. Специфікою української культури є також її гетерогенність, що корелює з амбівалентністю української психіки. В цій гетерогенності реалізується надзвичайно приваблива для багатонаціональної держави ідея полікультурності.

Константною національно-культурною парадигмою української культури є її дуальність, яка розкриває загальну ментально визначену схильність українців поєднувати непоєднуване, відкритість українського культурного простору до впливів ззовні і одночасному відстоюванні своєї культурної самості.

Постійна нетотожність самій собі, вихід за межі самої себе складають передумови саморозвитку української національної культури. А багатовіковий досвід перебування під впливом різновекторних за своїм цінностями культур дозволяє в стрімкому потоці євроінтеграції зберігати національну ідентичність.

Література:

1. Бевзенко Л.Д. Соціосоорганізаційний погляд на проблему регіональної консолідації / Л.Д. Бевзенко // Соціальні виміри суспільства: Зб.наук.праць, Вип.9. – К.: Ін-т соціології НАНУ: тов. «Фоліант», 2006, с. 120-133.
2. Гіптерс З.В. Менталітет / З.В.Гіптерс // Культурологічний словник-довідник. – К.: Вид. дім «Професіонал», 2006.
3. Многоликаяглобализация / Под ред. П. Бергера и С. Хантингтона; Пер.сангл. В.В. Сапова, под ред. М.М. Лебедевой. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 379с.

4. Фокіна В.І. Архетипні основи історичної спадкоємності / В.І. Фокіна // Актуальні проблеми психології: Етнічна психологія. Історична психологія. Психолінгвістика / За ред. С.Д. Максименка, М.-Л. А. Чепи. – Ніжин: Вид. НДУ ім. М. Гоголя, 2010. Т.IX, Ч5. – 359с.
5. Юрій М.Т. Етногенез та менталітет українського народу / М.Т.Юрій. – К.: Таксон, 1997. - 237с.